

TÜRK KURTULUŞ SAVAŞI DÖNEMİ TÜRKİYE - İSLAM ÜLKELERİ MÜNASEBETLERİ

Dr. M. Metin HÜLAGÜ

GİRİŞ

Tarihî seyri içerisinde Türk-Arap ilişkilerinde aralarında müşterek din olarak yeralan İslâmiyetin önemli bir yeri ve fonksiyonu olmuştur. Bu fonksiyon, milliyetçilik duyguları ve Batılı devletlerin vaadlerine kanarak asırlardır yanyana ve beraberce yaşadıkları Osmanlı yönetimine kıyamda bulunmalarından kısa bir müddet sonra ülkelerinde bağımsızlık yerine Hristiyan ve Yahûdi idârelerinin hüküm sürmeğe başladığını görmeleri ile hatalarını anlamalarından sonra da önemli roller icrâ etmiştir.

Esasen yirminci yüzyılım başlarında İslam ülkeleri tam bir çaresizlik içerisinde kalmışlar ve bu çaresizlik kendilerini zorunlu olarak bir takım kurtuluş yolları aramaya zorlamıştır. Örneğin Emenullah Han'm cülûsundan sonra (20 Şubat 1919) Afganistan İngiltere'ye harb ilan etmiş; İran, Asya'da genişlemekte olan Bolşevik hareketini fırsat bilerek İngiliz himâyesinden kurtulma çabasına koyulmuş; Libya Senûsîleri Trablusgarb'da İtalyan askerî varlığına ve siyâsî çalışmalarına mukâvemet etmeğe çalışmış; Mısır'da Vefd Partisi İngilizler aleyhine tahriklerde bulunmuş; Necid ve Yemen'de ise siyâsî hareketler cereyân etmiştir. Diğer taraftan Filipin'de Morolor'un isyanı hüküm sürerken 1920'de Irak'da ihtilal vuku bulmuş ve yine aynı tarihlerde Müslümanlar Pencap isyânına iştirak etmişlerdir¹.

İslam âleminin içinde bulunduğu bu durum ve bağımsızlığa kavuşma arzusu, istikballerini kazanmakta onları kaçınılmaz olarak ittihadada sevk etmiş, bu da Türkiye'deki Milli Mücâdele ileri gelenleri ile faal bir sûrette teşriki mesâide bulunmaları neticesini doğurmuştur². Mustafa Kemal bir konuşmasında bu hususa işaret ederek,

1 M. Larşer, *Büyük Harbde Türk Harbi*, (Ter. Mehmed Nihad), c. 3, İstanbul, 1928, s. 119-120.

2 Aynı eser, c. 3, s. 120.

Haziran 1920 tarihine kadar uzanan, kendilerine muayyen önerilerde bulunduğu bir çok Arap liderleriyle anlaşma akdettiğini belirtmiştir³. Bu beyanâtın örneklerinden birini Necef Şeyhi'nin göndermiş olduğu mektup oluşturmaktadır. 24 Mayıs 1920'de Şeyh'in sekreteri Abbas tarafından imzalanan ve Mustafa Kemal'e yazılmış olan bu mektupta, Mustafa Kemal'in daha önce Necef Şeyhi'ne göndermiş olduğu mektuba ve hediyelere teşekkür edilmiş, cihadın ilan edileceğine dâir tam destek sözü verilmiş ve Belucistan, İran, Hindistan ve Hadramut şubelerine gerekli talimatların verileceği bildirilmiş ve kendisinden 15.000 altın Sterlin istenmiştir⁴.

Genelde Arap, özelde ise İslam dünyasının duygularını iyi bilen ve Hilâfet hareketi'nin, Müslüman ülkeler ve Arap milletlerinin durum ve tutumlarının kendi mücadeleleri ve Yakın ve Orta Doğu politikaları açısından büyük önem taşıdığı uzun bir süredir bilincinde olan Mustafa Kemal ve Türk milliyetçileri, bu ülkelerin maddî ve manevî desteğini elde etmek için bir takım tedbirler almışlar, hududlarına yakın ülkelerden başlamak üzere, Doğu Kafkasya, İran, Afganistan ve Hindistan'a kadar, batıda Arnavutluk; güneyde Suriye, Filistin, Mısır ve Arabistan; güney batıda Cezayir ve Fas'a kadar tüm İslam ülkelerini kapsayacak biçimde siyasî nüfuzlarını genişletmeğe çalışmışlar; Millî Mücadele'nin ilk günlerinde, -nihâî durum nazarı dikkate alındığında bir nevi İslamiyeti kendi çıkarları doğrultusunda kullandıklarının söylenebileceği-, Erzurum ve Sivas'da çeşitli İslam ülkeleri temsilcilerinin katıldığı kongreler düzenlemeği; Hindistan, Afganistan, Azerbaycan ve Arabistan gibi İslam ülkelerinde beyannâmelerin dağıtılmasını yararlı görmüşlerdir. Bu girişimlerin tabîî bir neticesi olarak ise İslam ülkeleri maddî ve manevî olarak Kemalist liderlere ve dolayısıyla de Milli Mücadele hareketine yardımda bulunmaktan çekinmemişlerdir⁵. Örneğin Halep ve Şam'da yayımlanan ve Milli Mücadele'ye siyâsî katkılarından dolayı Türk milliyetçileri tarafından da maddî ve manevî yönden münâsib bir şekilde destek gören iki Arab gazetesinde Kemalist propoğandaya yer verilmiştir⁶.

3 F.O.: 371 / 5170 (E 10708 / 262 / 44, 16 August 1920).

4 *Publik Record Office, Londra*, F.O: 141 / 433 / 10770.

5 C. Fethi Tevetoğlu, "Bugünkü Türk-Suudi Dostluğuna İlk Adım: Gazi Mustafa Kemal-Faysal Bin Abdülaziz Görüşmesi (1932)", in: *Studies on Turkish-Arab Relations, Annual*, İstanbul 1986, s. 293; Salâhi Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika I*, s. 188-89, Ankara 1987; c. 2, Ankara 1986, s. 66, 230.

6 F.O: 141 / 433 / 10770.

Millî Mücadele hareketinin önderleri, Müslüman ülkelere yalnızca bildiri ve diğer propaganda malzemesi göndermekle kalmamışlar; Türkiye hesabına çalışacak ajan ve temsilciler de göndermişlerdir. Böylece Heyet-i Temsiliyye dış münâsebetlerinde Hilafet hareketine ve tüm Müslüman ülkelerin maddî ve manevî yardımlarına güvenmiş; genel bir Müslüman ayaklanması ihtimâlini gözönünde bulundurmuştur⁷.

Vatanın emperyalist güçlerin istilasından kurtarılması maksadiyle başlatılmış olan Milli Mücadele'nin daha ilk yıllarından itibaren Kemalist liderler bir taraftan dâhilî yönetimde İslamiyet lehine bir takım değişiklikler yapıp dinî duyguların kuvvet kazanmasına ortam hazırlarken diğer taraftan da İslam ülkeleri ile olan münasebetlerini geliştirerek müşterek düşmanlara karşı işbirliğine girmişler ve hatta bu girişimlerinde başarılı olabilmek için aralarında İslam Birleşmiş Milletleri oluşturmaya çalışmışlardır⁸.

Aşağıda bu hususlara tesbitlerimiz nisbetinde yer vererek sırasıyla izaha çalışacağız.

İRAN

Kemalistler liderler, İranla olan münâsebetlerine önem vermişler, bu ülke ile Türk-Afgan antlaşmasına benzer bir karşılıklı yardımlaşma anlaşması imzalamayı düşünmüşlerdi. Böyle bir anlaşmaya daha sonra Rusya ve Afganistan da iştirak edecek; bilahare de anlaşma bir ittifak şekline sokulacaktı. Milli Eğitim Bakanı Mümtaz-ül-Devlet başkanlığındaki İran kurulu 1922 yılı Haziranı ortalarına doğru Ankara'ya gelmişti. İran Eğitim Bakanı, Vakit gazetesine verdiği demeçte, "*iki ulus arasındaki kardeşlik bağlarının son zamanlarda daha güçlü bir biçime geldiğini; bundan böyle her iki ulusun felaket ve mutluluklarını karşılıklı olarak birlikte paylaşacaklarını*" belirtmişti⁹. Türkiye ile İran arasındaki ileriki yıllarda gelişen münasebetler neticesi İran'ın Türkiye'den öğretmen talebinde bulunması seviyesine kadar ulaşmıştır¹⁰.

SURİYE

Bu sıralarda Suriye ile de ilişkiler kurulmuş ve Suriyeli milliyetçiler, Mustafa Kemal'i Irak ve Kilikya'daki İngiliz ve Fransız

7 Salâhi Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika I*, s. 188-89, Ankara 1987.

8 F.O: 371 / 8967; 371 / 9290.

9 Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı...*, c. 2, Ankara 1986, s. 232.

10 Larşer, *Büyük Harbde...*, c. 3, s. 120.

nüfuzunu ortadan kaldırmak gayesiyle kendileriyle işbirliğine çağır-
mışlardır.

1919 Kasımında Kilikya'nın İngilizler tarafından boşaltılarak Fransızlarca işgaline zaten içerlemiş olan Mustafa Kemal ve Türk milliyetçileri, Arap kamuoyunu Fransızlar aleyhine ve Arap milliyetçilerini Irak yönetimine karşı kışkırtmaktan çekinmemiş, Irak aşiretlerini İngilizlere karşı birleştirmek amacıyla Şeyh Ahmet El-Senûsi'nin yardımına başvurmuşlardır. Mustafa Kemal, Suriyelilere, kıyamda bulunarak Fransızlara arkadan saldırmalarını önermiştir. Ayrıca Mustafa Kemal tarafından yazılarak Ahmed Merved'e gönderilen bir mektupda müttefiklerin vaadlerine işaret edildikten sonra bunlara karşı ittifakda bulunulmayı teklif edilmiş, ordusunun başarılarından ve İzmir, Bağdat ve Musul'un işgalinden, Halep ve Şam halkları ile birleşerek Suriye'nin güneyine doğru ilerlemekten bahsedilmiştir¹¹. Yine Mustafa Kemal Suriye milliyetçileriyle olan yazışmalarında Suriye, Irak ve Türkiye arasında, bu ülkeler özgürlüğe kavuştuktan sonra, bir konfederasyon kurulması yönünde milliyetçi örgütler tarafından ileri sürülen önerileri kabule hazır olduğunu bildirmiştir¹².

Suriye basını ise Müslümanlara, bağımsız durumdaki tek İslam ülkesi olan Türkiye'nin etrafında toplanmaları doğrultusunda süreklili olarak uyarıda bulunmuş *El-Arap*, *Umran*, *Muktabas* ve Tunus'da yayımlanan *El-Vezir* ve *Umma* gibi gazeteler, Kemalist propagandası yapılmış, Müslümanları Mustafa Kemal ve Halifenin etrafında birleşmeğe davet etmiştir¹³.

Halep ve Şam ilindeki Müslüman halk Türk Millî Mücadele hareketine karşı büyük bir sempati ile yaklaşmıştır. Ravandez ve Süleymaniye kürtları Türk Millî hareketine iltihakda bulunmuştur¹⁴. Suriye, Filistin ve Irak'daki bağımsız partiler de birleşerek Pan-İslamist ve Türkiye'den yana bir siyâset izlemeğe başlamışlardır¹⁵. Yasin Paşa'nın Anadolu'ya gönderdiği bir heyet, Suriye'deki Fransız askerlerini sınır dışı edebilmek için Türk milliyetçilerinden yardım talebinde bulunmuştur. Bu sırada İngilizler, Fransız aleyhtarını akıma önderlik eden ve Türk dostu olduğuna inandıkları Yasin Paşa'nın Mustafa

11 F.O.: 141/430 (17 January 1921).

12 S.R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı...*, c. 2, s. 232-233.

13 *Aynı Eser*, aynı yer.

14 Larşer, *Büyük Harbe...*, c. 3, s. 120.

15 S.R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı...*, c. 1, s. 192.

Kemalle mektuplaştığını ve Suriye’de Türk yönetimini yeniden kurmaya çalıştığını tahminini yürütmüşlerdir.

İleriki tarihlerde Türk milliyetçileri ile Suriye Arapları birbirine daha çok yaklaşmaya ve yanasmaya başlamışlardır. Mustafa Kemal her fırsattan yararlanarak Halep, Şam ve diğer şehirlerde dağıttığı bildirgelerle Suriyelileri, Müslümanlar arasındaki anlaşmazlıkları ortadan kaldırarak silahlarını, ülkelerini parçalamak isteyen “hainlere” çevirmeğe çağırılmış; mücahitlerin yakında Arap kardeşlerini ziyaret ederek düşmanı dağıtacaklarını bildirmiştir¹⁶.

Kemalistler Suriye’de Arapları Fransızlara karşı kıskırtarak yöresel makamları Türklere karşı savaşan Fransız askerlerine silah gönderilmesini engellemeğe iknâya çalışarak burdaki Fransızlara karşı duyulan genel rahatsızlıktan olabildiğince istifâdeye gayret etmiş¹⁷ ve ayrıca Suriye ile bir federasyon kurmaya hazırlanmıştır. Bu maksatla Araplarla anlaşma yapmak üzere yazılı olarak bir takım yönergeler gönderilmiş ve daha sonra da bir Türk heyeti Mustafa Kemal’in emri üzerine Haleb’e hareket etmiş¹⁸ fakat bu hususta bir netice elde edilememiştir.

Yine bu dönemde Türk-Suriye ilişkilerinin bir boyutu da Mustafa Kemal ve Suriye Araplarının önderi -Mekke Emiri Şerif Hüseyin’in oğlu- Emir Faysal arasında resmî bir anlaşma yapılması için iki tarafın da çaba harcamış olmasıdır. Öyle ki, Mustafa Kemal Paşa’nın Genel Kurmay Başkanlığı’ndan ve kabine üyelerinden, kurulacak olan bir ordu ile işgal edilen bölgelerdeki yabancı kuvvetlere karşı koymak üzere Araplarla bir anlaşmada bulunması doğrultusunda emir aldığı ve almış olduğu bu emir üzerine 1919 Haziran’ında Emir Faysal ile gizli bir antlaşma imzalandığı yolunda ortalıkta söylentiler dolaşmaya başlamıştır¹⁹. Dokuz maddeden meydana gelen bu antlaşmayla Türk ve Arap milletleri İslam dünyasındaki mevcut bölünmüşlüğe üzülmekte ve bu bölünmüşlüğün ortadan kaldırılmasını vazifeleri teakkî edilmekte, barış Konferansının İslam ülkelerini yabancı devletler arasında paylaştıracak kararın verileceği günün hemen ardından cihad ilan edilmesini öngörülmekte, Arapların Türk devletine ve hilafete sâdık kalmaları şartıyla Türk hükûmeti kendisine bağlı Arap

16 S.R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı...*, c. 1, s. 191.

17 Sonyel, *Aynı Eser*, c. 2, s. 69.

18 F.O: 141 / 433 / 10770; S.R. Sonyel, *Aynı Eser*, c. 1, s. 193.

19 F.O: 371 / 4233 / 123318.

toprakları üzerinde bir Arap devletinin kurulmasını kabul etmekte, detayları sonra kararlaştırılmak üzere Kral Hüseyin'in Arap hükümetinin başı olarak tanınmahtaydı. Ayrıca Şerif Hüseyin ordusunun işgali altında bulunan yerlerde okunacak cuma hutbelerinde halifenin isminin anılması ve bir beyannâme ile Arapca konuşan ülkelerde cihadın ilan edilmesi, tüm Arap şeyhlerinin bu gaye etrafında birleşmesi ve bir millî ordunun kurulması ve ayrıca Şerif'in bu anlaşmanın aslını diğer ülkelere de bildirmesi öngörülmekteydi²⁰.

Kerek'de mutasarrıf Esad Bey aracılığı ile takas edilen mezkur anlaşmanın metni şu maddelerden oluşmaktadır:

Emir Faysal ve Mustafa Kemal Tarafından İmzalanan Türk ve Arap Hükümetleri Arasında Gizli Anlaşmadır

Madde 1: *Anlaşmaya iştirak eden taraflar, Türk milleti ve asil Arap milleti, şu anda İslam dünyasındaki bölünmüşlüğü esefle tesbit eder, bu bölünmüşlüğü yoketmeyi kendilerine kütsi bir vazife addederler, birbirine dini, ahlâki ve ictimâî açıdan bağlanmış iki milletin işbirliği içinde bulunmasını temin ederler. İki millet mütekâbilen yardımda bulunmalı, dini ve toprağı birleşik kuvvetlerle müdafaa etmelidir.*

Madde 2: *Şu anda Arapların bağımsızlığı, Türklerin hürriyet ve vahdet tehlikesindedir. Yabancı güçler kendi aralarında Irak'ı, Filistin'i, Suriye ve çevresini, Anadolu'nun önemli bir kısmını paylaşmak istemektedirler. Paris Barış Konferansı'nun bizim hakkımızda bir karar vermesinin ertesi günü dini ve toprağı müdafaa etmek için cihad ilan etmeğe karar vermiş bulunuyoruz. Bu hedefe ulaşmak için, anlaşmaya iştirak eden taraflar aşağıdaki maddeler hususunda hem fikirdirler:*

Madde 3: *Taraflar, Türk ve Arap İmparatorlumu'nun paylaşılmasını ve yabancı güçler tarafından işgal edilmesini kabul edemezler.*

Madde 4: *Osmanlı hükümeti, Hicaz, Medine, Irak, Filistin, Şam, Beyrut ve Haleb'in ilhak edildiği bir Arap hükümetini Osmanlı İmparatorluğuna bağlı ve halifeye sâdik olması kaydıyla resmen tanıır. Osmanlı hükümeti, Şerif Hüseyin Paşa'nın bu topraklardaki hâkimiyetini kabul ve tasdik eder. Hükümetin teşkili ve diğer*

20 F.O: 141 / 430 / 5411; 371 / 4233 / 119392.

hususlar konusundaki teferruatla bilahere müzâkere edilecek ve özel bir anlaşmayla belirlenecektir.

Madde 5: *Şerif'in ordularınca kontrol altında bulunan topraklarda Sultan'ın ismi câmilerin kürsülerinde yüksek sesle zikredilecek ve Sultan'ın Halifesi yeniden tasdik ve ilan edilecektir.*

Madde 6: *Cihada başlamak ve Türklerin birliğini temin için Şerif hazretleri, bütün Arap ülkelerinde, maslahata uygun bir dille, yabancı güçlerin İslam topraklarına düşmanca tavrını ifade eden bir ferman yayınlayacaktır. Cihadı başlatmak için, Şerif, Arap kabilelerinin bütün liderlerini ve Şeyhlerini bir araya getirerek anlaşma ve ahitler imzalayacaktır. Şerif, verilen bir işaretle derhal cihada iştirak etmeğe hazı hale gelebilecek bir şekilde, Anadolu'daki milli birliklere benzer milli ordular kuracaktır.*

Madde 7: *Şerif, Anadolu milli kuvvetlerine, emrinde bulunan bütün kuvvetlerle yardıma koşacaktır, iki taraf da, ortak hedeflerine ulaşana kadar, mütekâbilen, müdâfaada ve tarruzda maddi ve manevi olarak yardım edeceklerdir.*

Madde 8: *Şerif, bu metnin aslını sadece Hicaz Araplarına ve kabile reislerine bildirmekle kalmayacak aynı zamanda İmam Yahya'ya, Said İdris'e, Trablus, Cezâyir, Fas, Bingazi, Tunus ve Hindistan Müslümanlarına haber verecek ve onların da harekete iştirak etmesi için elinden gelen çabayı esirgemeyecektir. Şerif, bu hedefe ulaşmak için gerekli bütün tedbirleri almaya söz verir.*

Madde 9: *Bu anlaşma iki nüsha halinde hazırlanıp imzalanmış ve Kerek mutasarrıfı Esad Bey aracılığıyla takas edilmiştir.*

MUSTAFA KEMAL

ŞERİF FAYSAL²¹

Gerçekte iki ülke halkları arasında böyle bir anlaşmanın olup olmadığına dair taraflardan hiçbirince resmî bir açıklama yapılmamıştır. Böyle bir antlaşmanın daha çok İtilaf Yüksek Konseyinde bir tehlike duygusu yaratmak isteyen ve bunu bir dereceye kadar da başarmış olan Ermeni önderi Bogos Nubar'ın uydurmasından ibaret olduğu ileri sürülmektedir²². Fakat bu tarihlerde Emir Faysal Mustafa Kemal'le siyâsî münasebetlerde bulunmuş ve ayrıca onun müttefik-

²¹ F.O: 141 / 430 / 5411; F.O: 371 / 4233 / 123318; Fransızca metni için bak: F.O: 371 / 4233 / 119322.

²² Sonyel, *Türk Kurtuluş...*, c. 1, s. 190.

lere karşı alınmasını teklif ettiği esaslara büyük bir bağlılık göstermiştir. Bu arada Mustafa Kemal tarafından Anadolu'daki milliyetçilere yapılan beyanatta Emir Faysal'a ait olduğu belirtilen bir ilam yer almıştır. Bu beyanattın önemi, içerisinde, Mustafa Kemal'in Emir Faysal ile kesin bir uzlaşmaya varmış olduğunun ifade edilmiş olmasıdır²³.

İngilizler Türk ve Arap milletleri arasındaki yakınlaşmanın sebebini şu üç hususa bağlamışlardır:

1- Yunanistan ve İtalya'nın Anadolu'ya nüfuz etmesi;

2- İngilizlerin Suriye'yi mandalarına kabul etmeyeceklerini açıklamaları ve böyle bir açıklamanın tabii bir sonucu olarak Şerif Faysal'ın Fransız egemenliği altında bırakılması;

3- Irak'daki çok zayıf bir durumdaki hâmilik durumu²⁴.

Diğer taraftan takriben 15 Kasım 1919'da Montreux'de çok önemli bir toplantı yapılmış ve bu toplantıya, Berlin'e özel olarak davet edilmiş bulunan Talat Paşa başkanlık etmiş, fakat Faysal'ın temsilcileri gelinceye kadar ortalıkta pek gözükmemiştir.

Toplantının konusu şu noktaları ele almak olmuştur: (a) Mustafa Kemal ile Şam Hükümeti arasında savunma ittifakı anlaşması imzalamak; (b) Tüm Arab liderlerini Pan-İslam esası üzerinde birleştirmek; (c) Hicaz Kırالی'ndan harekete liderlik etmesini ve ortak menfaatlerin temini için rekabet ve kıskançlıktan kaçınmasını istemek²⁵.

Bu gelişmelere ilaveten İngiliz siyasi çevreleri, Said Haydar'ın başkanlığı altında bir Suriye heyetinin İstanbul'a gelerek Mustafa Kemal'in temsilcileriyle gizli görüşmelerde bulduklarına inanmışlardır. Uzun süre n bu müzakerelerden sonra Suriye hükümetinin onayına sunulmak üzere dört maddelik bir antlaşma metninin kaleme alındığı belirtilmiştir²⁶. Tüm bu siyâsî gelişmeleri gözönüne alan İngilizler Emir Faysal-Mustafa Kemal arasında böyle bir anlaşmanın varlığına gerçek nazarı ile bakmışlardır.

IRAK

Kurtuluş savaşının sürdüğü sıralarda Irak'daki millî önderlerle de münasebetlerde bulunmuş, onların yöresel propaganda ve kıs-

23 F.O: 371 / 5170 (E 10708 / 262 / 44, 16 August 1920).

24 F.O: 371 / 4233 / 119322.

25 F.O: 141 / 433 / 10770.

26 Sonyel, *Türk Kurtuluş...*, c. 1, s. 192.

kırtma çabalarından yararlanma yoluna gidilmiştir²⁷. Ayrıca Mustafa Kemal, Irak'da olay çıkarmak ve iç karışıklığa sebebiyet vermek üzere 1922 Haziranında özel bir komite vücuda getirmiştir. Irak'daki Arap liderlerine gönderdiği bir mesajında, "İngilizlerin eseri olan" Irak yönetiminin iktidardan düşürülmesi için elden gelenin yapılmasını ifade etmiştir²⁸.

Diğer taraftan bütün harbi umûmi zamanında devlete sadık kalmış ve pek çok hizmetler etmiş olan Irak aşiret reislerinden Uceymî Paşa, Diyarbakır'a gelmiştir, Milli Mücadele önderlerine Irak halkının Hilafet makamına bağlı olduklarını ifade etmiştir²⁹. Bu dönemde Musul'daki ileri gelen önderler ve özellikle Bağdat Partisi İslamî akımını desteklemiş, Mustafa Kemal ve Türk halkı yanında yer alma tercihinde bulunmuşlardır.

HİNDİSTAN

İki ülke arasındaki uzaklığın fazlalığına rağmen kalben Türk milletine bağlı bulunan Hint müslümanları Milli Mücadele ve Türkiye'nin bağımsızlığına siyasî alandaki faaliyetleriyle belkide en büyük katkıyı yapmış olan ülke olarak kabul edilebilir.

İtilaf devletlerinin Türk topraklarını işgal etmeleri, İslamın son bağımsız gücü olan Türkiye'ye ümit bağlamış olan Hindli Müslümanları Peşaver'den Askot'a kadar her tarafta olayı öfke ile karşılamaya sevk etmiştir³⁰.

Türk Milli Mücadelesi'nin dünya kamuoyuna, özellikle İslam ve Arap âlemine duyurulmasında ve Türk tezinin maddî manevî destek kazanmasında Hindistan Müslümanlarından Mevlana Mehmed Ali ve Şevket Ali kardeşler, Ağa Han, Seyyid Emir Ali, Abdülbari, Yusuf Ali, Şeyh Kıdyavi, ve İspahani gibi Hint Müslüman liderleri önderliğindeki Hind Hilafet Komitesi'nin İngilizlere karşı başlattığı hareketin; Ağa Han'ın İngiliz Hükümetine yaptığı başvuruların ve hatta Müslüman olmayan Mahatma Gandhi'nin yönettiği direnişçilerin etki ve katkısı olmuş³¹, bu noktada önemli görevler üstlenmişlerdir³².

27 Aynı eser, c. 2, s. 66.

28 Sonyel, aynı eser, c. 2, s. 228.

29 Fethi Tevetoğlu, "Bugünkü Türk-Suudi...", s. 294.

30 Sonyel, Türk Kurtuluş..., c. I, s. 183.

31 Tevetoğlu, "Bugünkü Türk-Suudi...", s. 293; Sonyel, Türk Kurtuluşu..., s. 183-84.

32 Sonyel, aynı eser, c. 2, s. 66.

Muhammed Ali'nin ziyareti yanında Hindistan Kızıl Haç Heyeti tarafından da İstanbul ve İzmir'e ziyarette bulunulması için yoğun gayretlerde bulunulmuştur³³. Böyle bir ziyaretle İzmir bölgesindeki Müslüman mültecilere yardımda bulunmak, müttefikler aleyhine bazı faaliyetlere girişmek ve Milli Mücadele taraftarlarını gizli bir surette maddeten desteklemek amaçlanmıştır³⁴.

Hindistan müslümanları Türk tezine ve mücâdelesine siyasi destekte bulunmakla kalmamışlar, fakat aynı zamanda Hindistanlı askerler Hindistan müslümanlarının Türkiye'deki İslamî hareketi desteklediklerinin bir delili olarak Anadolu'da bölge bölge dolaştırılmışlardır³⁵.

YEMEN

Yemen lideri İmam Yahya'nın ricası üzerine Ankara'daki Milli Mücadele temsilcisi tüm orduya, Yemen'de gönüllü olarak görev yapmayı kabul eden subayların bir derece terfi ettirileceğini, kendilerine çifte maaş ödeneceğini ve orada yapılacak hizmetin de iki kat sayılacağını beyan eden bir bildiri göndermiştir³⁶. Yemen ayrıca Ankara meclisine mebus göndermiştir³⁷.

LIBYA

Sireneyka'da Senûsî kardeşliğinin sâbık lideri Şeyh Ahmet el-Şerif el-Senûsî de Mustafa Kemal'e hizmetde bulunma önerisinde bulunmuş, onun bu teklifi Milli Mücadele liderleri tarafından olumlu karşılanarak İslam ülkelerindeki halkın dinî duygularını İtilaf devletlerine karşı ayaklandırmakla görevlendirilmiştir³⁸.

ARNAVUTLUK

Kemalistler, Milli Mücadele'nin sebeplerinden birini teşkil eden Yunanlılara siyasi ve askerî baskı uygulamak için Epir'de olay çıkarmak gayesiyle Arnavutluk'daki Müslüman unsurlarla işbirliğinde bulunmuşlardır. Mustafa Kemal Büyük Millet Meclisi'nin 10 Mayıs

33 Larşer, *Büyük Harbde...*, c. 3, s. 120.

34 F.O: 371 / 5170 (E 8567 / 262 / 44, 20 July 1920).

35 Aynı vesika.

36 F.O: 371 / 9130 (E 4098 / 199 / 44, 24 April 1923).

37 Larşer, *Büyük Harbde...*, c. 3, s. 120.

38 Sonyel, *Türk Kurtuluş...*, s. 188-89.

1921 günkü oturumunda “Müslüman olarak bizler, Arnavut sorunlarıyla büyük ölçüde ilgileniyor ve Yunan saldırısına karşı o ülkenin bizden yardım beklediğine inanıyoruz” diyerek bu yapılan işbirliğini dile getirmiştir³⁹.

RUSYA

Rusya’da Petrogard Müslümanları herhangi bir gayr-i Müslim devlet tarafından Türkiye’ye saldırı olması halinde onu tesdekleme kararı almış ve bu hususa dair Rusya içerisinde yeralan tüm Müslümanlara bir bildiri göndermişler ve bu bildiri herkesce kabul edilmiştir. Alınan bu karar Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından memnuniyetle karşılanmış ve Petrogard Müslümanlarına teşekkür edilmesi kararlaştırılmıştır.

Benzer bir karar da Hindistan, Tripoli ve Yemen Müslümanlarınca alınmıştır⁴⁰.

AFGANİSTAN

Aralarındaki diğer siyâsi münasebetlere ilaveten 1920’li yıllarda bir Türk-Afgan anlaşmasının tahakkuku için Ankara’da bir takım çalışmalar yapılmıştır. Bu tarihlerde Ankara’daki gerek İran ve gerekse Afganistan elçileri İslâmî harekete gayet ılımlı yaklaşmışlar, Sultan Ahmed Han Mersin ve Adana’yı ziyaretlerde bulunarak buralarda sadece İslâmî ideali destekleyen konuşmalar yapmakla kalmamış aynı zamanda Bolşevizmi şiddetle kınamıştır⁴¹.

Nihayet 1 Mart 1921’de Kemalist Türkiye ile Afganistan arasında Moskova’da bir dostluk anlaşması imzalanmıştır. Anlaşma metnine göre bağımsız Türkiye, Afganistan’ın bağımsızlığını tanımış, taraflar tüm doğu milletlerinin, özellikle Hiya ve Buhara halkının kesin özgürlük ve bağımsızlıklarını kabullenmiş; her hangi emperyalist bir saldırı karşısında bu saldırının tarafların bizzat kendisine yapılmış olarak nitelemeyi ve buna tüm güçleri ile karşı koymayı; yanlardan herhangi birine düşman olan bir devletle anlaşma imzalamamayı; başka devletlerle anlaşma yapmadan önce diğer tarafa bilgi vermeyi taahhüd etmişlerdir.

39 Sonyel, *aynı eser*, c. 2, s. 233.

40 Sonyel, *Türk Kurtuluş...*, c. 2, s. 58-59, 230.

41 *Aynı eser*, c. 2, s. 58-59, 230.

İngilizler, Türk-Afgan antlaşmasında bir İslam Konfederasyonu kurulması; Hindistan, Orta Asya, Doğu İran ve Belucistan'da ihtilal propagandası yürütecek örgütler vücuda getirilerek yönetilmesi; Afganistan'ın savunması için bir Türk askerî heyetince stratejik planlar hazırlanarak uygulanması konularını kapsayan bazı gizli maddeler olduğuna inanmışlardır. Ayrıca bu anlaşmanın herhangi bir anda Batı emperyalistlerine karşı ayaklanmaya hazırlık olarak Hindistan İmparatorluğuna son verecek ve Doğu'da güçlü bir İslam bloku doğmasına yardımcı olacak İslam Federasyonuna giden yol olduğuna kâni olmuşlardır⁴².

10 Ocak 1922'de Afgan bayrağının Ankara'daki Büyükelçilik binasına çekilişi dolayısıyla düzenlenen törende, Afgan kuruluna başkanlık eden Sultan Ahmet Han, iki ülke arasındaki dinî bağların şimdi de resmî ilişkilerle takviye edildiğini; aralarındaki antlaşmanın "*İslam dünyasının kurtuluşu için büyük umutlar yarattığını; Türkiye, Afganistan ve Rusya arasındaki ittifakın, Doğuyu istila emeli besleyenlerin ellerin kıracağı*" belirtmiştir. Bu konuşmaya karşılık veren Mustafa Kemal, Türkiye ile Afganistan arasında olduğu gibi, Türkiye ile tüm İslam dünyası arasında da güçlü bağlar bulunduğunu; her iki ülkenin ortak çalışmalarının, dünya siyasetinde bir denge yaratmak bakımından önemli olduğunu bildirmiş ve şunu ilave etmiştir: "*Her İslam yönetimini Afganistan gibi özgü ve bağımsız görmekten gurur duyacağız. Doğu'da baskı altında yaşayanlar, Türkiye, Afganistan ve ve Sovyet Rusya arasındaki ittifaktan sevinç duymaktadırlar*"⁴³.

Yine bu yıllarda Mustafa Kemal'in itimadını kazanmış olan Abbas Khan'ın Mustafa Kemal'e Buhara, Afganistan ve Hindistan Müslüman ülkeleri tarafından Kemalist Türkiye'nin finanse edilme garantisini taşıyan bir planın teklif edildiğine ve bu garantiye karşılık Anadolu'da kâğıt paranın basılmasının talep edildiğine inanılmıştır. Bu sırada zikredilen ülkeler arasında iş birliğini sağlamak üzere Abbas Han tarafından Merv üzerinden Afganistan'a gitmek üzere küçük bir heyet yola çıkarılmıştı⁴⁴.

42 Aynı eser, c. 2, s. 58-59.

43 Sonyel, *Türk Kurtuluş...*, c. 2, s. 230-231.

44 F.O: 371 / 5170 (E 8567 /262/44, 20 July 1920).

Earl Curzon to Colonel French (Cairo) and Admiral Webb (Constantinople)

No. 268.1421

Foreign Office, August 28th, 1919, 9 pm.

Confidential.

Armenian Delegation in Paris have communicated confidentially to Mr. Balfour the text of an alleged Treaty between Feisal and Mustapha Kemal.

By this Treaty the Turkish and Arab nations deprecate existing divisions among the Mohammedan world, and declare it to be their duty to make them disappear. They decide to proclaim a Jihad on the day following the decision of the Peace Conference, which is said to be dividing Mohammedan territory between foreign powers. The Turkish Government recognise the formation of an Arab Government for all the Arab territories of Turkey on condition that Arabia shall be associated with the Turkish Empire and remain faithful to the Caliphate. King Hussein is recognised as over-lord of the Arab Government, subject of future discussion on details.

In the territories occupied by Hussein's army the Sultan will be prayed for in Mosques and his Caliphate ratified and proclaimed afresh. Commencement of the Jihad will be announced by a proclamation in all Arab-speaking countries. All Arab Sheiks and rulers are to be united for this purpose, and national armies organised. The Hejaz, but also to the Imarn, to Said Idris, and to the Muslims of Tripoli, Benghazi, Morocco, Tunis, Algiers and India. Treaty is said to have been signed in supplicare (*sic*) at Aleppo on the 16th June through the instrumentality of Essad Bey, Mutassarif of Kerek.

*Trane Secret cntre les Gum.nements Turc et Arabe**Signe par Emir Fayçal et Meustafa Kemal**Le 16 Juin 1919 a' alep (sic)**ichangi a K. .k par Pentranise du Pitfet (Mutessarif) Essad Ba (siz)*

Art. 1- Les parties contractantes, la nation turque et la noble nation arabe, constarent avec regret la division qui existe en co moment dans la monde musulman et elles se font un devair sacre de faire disparaitre cette division et d'assurer la cooperation des deux nations liees entre elles par des interets materiels, moraux et religieux.

Les deux nations doivent reciproquement s'entra'aider et defendre par leurs forces reunies, la religion et la patrie.

Art. 2- En ce moment ou l'independance des Arabes et l'unite et la liberte des Turcs sont en peril, quand les Puissances Etrangers veulent partager entre elles l'Irak, la Palestine, la Syrie et leurs environs, ainsi qu'une importande partie de l'Asie Mineure, nous nous sommes decides a declarer, le lendemain meme du jour laConference de la Pair de Paris donnere une decision a notre egard, la Guerre Sainte, pour defendre la religion et la Patrie. Pour atteindre ce but les parties contractantes se sont entendues sue (sic) les articles suivants:

Art. 3- Les parties contractantes ne peuvent pas accepter le partage de l'Empire Turc et de l'Arabie ou leur occupation par les Puissances Etrangeres.

Art. 4- Le Gouvernement Ottoman reconnait (sic) officiellement la formation d'un Gouvernement Arabe, ququel seront annexes le Hedjaz, Medome (? Medina), PIRak, la Palestine, Damas, Beyrouth et Alep, a condition que l'Arabie soit liee a l'Empire Ottoman et qu'elle reste fidele au Califat. Le Gouvernement Ottoman accepte et ratifle la donmination du Cherif Hussein Pacha sur ces terres, sauf exament des details sur la forme du Gouvernement et d'autres questions qui seront discutees ulterieurement et arietees par un tratie (sic) specid.

Art. 5- Dans les territoires occupes par l'armee du Cherif le nom du Sultan sera mentionne du haut des Chaires des mosquees et le Califat du Sultan sera de nouveau retifie et proclame.

Art. 6- Pour commencer la guerre sainte et pour assurer l'union des Turcs, Son. Altesse le Cherif fera une proclamation, d'un langage conforme aux circonstances, dans tous les pays arabes, leur expliquant l'attitude hostile des Puissances Etrangères envers la région islamique. Pour commencer la guerre sainte le Cherif réunira tous les Cleks et les Chefs des tributs arabes et passera avec eux des accords et des traités. (*sic*) Le C... organisera des armées nationales, pareilles aux organisations nationales d'Anatolie, de sorte que ces forces, sur un signal donné, soient partaia ment prêtes à prendre immédiatement part à la guerre sainte.

Art. 7- Le Cherif s'engage à aider les forces nationales d'Anatolie avec toutes ses forces libres et disponibles, et les deux parties contractantes s'engagent réciproquement à s'entraider, matériellement et moralement, dans l'offensive comme dans la défensive jusqu'à la réalisation de leur objet.

Art. 8- Le Cherif connaîtra la teneur de ce traité non seulement aux Arabes du Hedjaz et aux Chefs des tributs, mais aussi à l'Iman (*sic*) Yahia, à Saïd Idriss et aux musulmans de Tripoli, de Benghazi, du Maroc, de Tunisie, de l'Algérie et des Indes et fera tous ses efforts pour qu'ils prennent part au mouvement général. Le Cherif s'engage à prendre immédiatement toutes les mesures indispensables pour atteindre ce but.

Art. 9^a Ce traité est fait, en double exemplaire, signé et échangé à Alep, le 16 Juin 1919, par l'entremise de Essad Bey, Mutessarif (Prefet) de Kerek.